

Konstytucyjne prawa rodziców w zakresie wychowania dziecka

1. Wprowadzenie

Wychowanie dziecka jest długotrwałym, złożonym i odpowiedzialnym procesem, który rozpoczyna się w rodzinie¹. To właśnie rodzice dziecka powinni być jego pierwszymi opiekunami i najlepszymi nauczycielami. Naturalnie, w miarę upływu czasu i dorastania dziecka spotyka się ono z wzorcami zachowań przekazywanymi poza kręgiem najbliższej rodziny. W dobie powszechnie głoszonego kryzysu relacji rodzinnych oddziaływanie środowiska zewnętrznego na kształtowanie osobowości, postaw i poglądów dziecka wydaje się mieć znaczącą przewagę nad autorytetem rodziców. Raport z ogólnopolskiego badania kompetencji wychowawczych rodziców wskazuje, że współcześni rodzice nie czują się pewnie i swobodnie w roli wychowawców swoich dzieci². Zasadne jest więc podejmowanie różnorodnych inicjatyw wspomagających rodziców w wypełnianiu ich funkcji rodzicielskich.

Celem niniejszego opracowania jest włączenie się do tego nurtu działań poprzez prezentację problematyki konstytucyjnego charakteru i zakresu praw rodziców w procesie wychowania dziecka (dzieci) z jednoczesnym zaakcentowaniem standardów międzynarodowych obowiązujących w tym obszarze.

2. Standard ochrony prawa rodziców do wychowania dziecka

Prawo rodziców do wychowania dzieci zostało zagwarantowane zarówno w aktach prawa wewnętrznego, jak i w aktach prawa międzynarodowego oraz dokumentach Unii Europejskiej. Minimalny, międzynarodowo chroniony standard omawianego prawa rodziców możliwy jest do wyznaczenia już na podstawie wiodących aktów generalnych uniwersalnego i europejskiego systemu ochrony praw człowieka³.

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka⁴ potwierdza w art. 26 ust. 3, że rodzice mają prawo pierwszeństwa wyboru rodzaju nauczania dla swoich dzieci. Podobnie na mocy art. 18 ust. 4 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych⁵ oraz art. 13

¹ K. Zajdel, *Wychowanie dziecka. Księga pytań i odpowiedzi*, Gdańsk 2010, s. 5.

² Wyniki raportu z ogólnopolskiego badania kompetencji wychowawczych rodziców wskazują, że poziom kompetencji wychowawczych rodziców nie jest wysoki. W skali ocen 2–6 celującej oceny nie uzyskała żadna osoba badana, zaledwie 2% rodziców wykazało umiejętności rodzicielskie ocenione oceną bardzo dobrą, 6% oceną dobrą, aż 41 % rodziców otrzymało ocenę mierną, a 17% oceną niedostateczną. Zob. Ogólnopolskie badanie kompetencji wychowawczych rodziców. Raport z badań (<http://www.madrzy-rodzice.pl/pl/o-programie/badania/>; www.brpd.gov.pl).

³ Zob. szerzej np. T. Jasudowicz (red.), *Prawa rodziny – prawa w rodzinie w świetle standardów międzynarodowych. Materiały Krajowej Konferencji Naukowej Toruń 22–23 X 1998 r.*, Toruń 1998.

⁴ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka uchwalona 10 grudnia 1948 r. w Paryżu na III Sesji Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych.

⁵ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. wszedł w życie 23 marca 1976 r., w Polsce Pakt obowiązuje od 18 czerwca 1977 r., Dz. U. z 29 grudnia 1977 r. Nr 38, poz. 167.

ust. 3 Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych⁶ gwarantuje się poszanowanie wolności wyboru wychowania religijnego i moralnego dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem rodziców. W europejskim systemie ochrony praw człowieka na podstawie art. 2 Protokołu nr 1 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności⁷ uznaje się prawo rodziców do zapewnienia wychowania i nauczania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniem religijnymi i filozoficznymi.

Również w systemie prawa ponadnarodowego, obowiązującego w państwach członkowskich Unii Europejskiej, w art. 14 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej⁸ zapewnia się prawo rodziców do wychowania i nauczania dzieci zgodnie z własnymi poglądami religijnymi, filozoficznymi i pedagogicznymi, z zastrzeżeniem jednak, że wykonywanie tego prawa powinno odbywać się zgodnie z ustawodawstwem krajowym obowiązującym w tym zakresie.

Na kształtowanie standardu ochrony praw rodziców w zakresie wychowania dziecka znacząco wpłynęły postanowienia Konwencji o prawach dziecka⁹. Konwencja, na mocy art. 18, nie traktuje wychowania dzieci jako prawa rodziców, lecz ujmuje tę sferę życia rodzinnego jako odpowiedzialność obojga rodziców za wychowanie i rozwój dziecka oraz nakazuje rodzicom wykazanie jak największej troski o najlepsze zabezpieczenie interesów dziecka. Jednocześnie nakłada na władze publiczne obowiązek świadczenia pomocy rodzicom wychowującym dzieci.

3. Rodzina jako naturalne środowisko wychowania dziecka

Niezależnie od historycznego biegu dziejów ludzkości rodzinę zawsze postrzegano jako pierwotne środowisko rozwoju indywidualnego i społecznego człowieka. Ze względu na wieloaspektowość zjawiska rodziny trudno pojęcie to jednoznacznie zdefiniować. Swiste definicje akcentujące jakiś zasadniczy aspekt rodziny przyjmowane są w zależności od dyscypliny naukowej badającej taki model życia człowieka¹⁰.

W znaczeniu socjologicznym rodzina to grupa złożona z małżeństwa i dzieci, w tym adoptowanych, oraz ogółu krewnych obojga małżonków¹¹. W nauce psychologii i pedagogiki rozszerza się pojęcie rodziny o konieczność istnienia więzi małżeńskiej oraz więzi rodzicielskiej, która stanowi podstawę wychowania rodzinnego, a także określonych więzi formalnych wyznaczających wzajemne obowiązki rodziców i dzieci¹². Rodzina ujmowana jako mała i naturalna struktura społeczna powinna być trwała. Cecha trwałości ma jednak charakter względny, gdyż rodzina i stosunki rodzinne ewoluują na skutek zachodzących

⁶ Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. wszedł w życie 3 stycznia 1976 r., Dz. U. z 29 grudnia 1977 r. Nr 38, poz. 169.

⁷ Protokół nr 1 do europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzony w Paryżu dnia 20 marca 1952 r., wszedł w życie 18 maja 1954 r., Polska ratyfikowała Protokół 10 października 1994 r., Dz. U. z 1995 r. Nr 36, poz. 175.

⁸ Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej podpisana 7 grudnia 2000 r. podczas szczytu Rady Europejskiej w Nicei została następnie włączona do Traktatu lizbońskiego podpisanego 13 grudnia 2007 r. Traktat lizboński wszedł w życie 1 grudnia 2009 r., nadając tym samym Kartę moc prawnie wiążącą. Spośród państw członkowskich Unii Europejskiej jedynie Wielka Brytania i Polska ograniczyły stosowanie Karty poprzez przyjęcie dodatkowego protokołu. Zob. S. Hambura, M. Muszyński, *Traktaty o Unii Europejskiej o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, EURATOM, Karta Praw Podstawowych, teksty skonsolidowane po zmianach wprowadzonych Traktatem z Lizbony*, Bielsko-Biała 2008, s. 355 i n.

⁹ Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r., weszła w życie 2 września 1990 r., w Polsce obowiązuje od 7 lipca 1991 r., Dz. U. z 23 grudnia 1991 r. Nr 120, poz. 526 z późn. zm.

¹⁰ M. Kowalczyk, *Determinanty zagrożeń procesu wychowania*, Kraków 2004, s. 12.

¹¹ *Encyklopedia PWN*, (<http://encyklopedia.pwn.pl>), (12.10.2013).

¹² W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 2001, s. 337.

przemian ekonomiczno-kulturowych. Nie bez znaczenia dla stabilności rodziny jest polityka państwa prowadzona w tym zakresie¹³.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.¹⁴ nie zawiera definicji rodziny, jedynie w art. 18 ogólnie wskazuje, że małżeństwo, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką państwa. Z konstrukcji treści tej normy wynika, że małżeństwo nie może być utożsamiane z pojęciem rodziny, ponieważ stanowi odrębną instytucję prawa, jest związkiem dwojga osób, na gruncie art. 18 Konstytucji związkiem kobiety i mężczyzny. Dopiero pojawienie się w takim związku co najmniej jednego dziecka konstytuuje strukturę rodziny¹⁵. W doktrynie prawa wyrażany jest również pogląd, że kategoria rodziny powinna być rozumiana dość szeroko, gdyż obejmuje nie tylko „rodzinę *de iure*” (opartą na małżeństwie), lecz również „rodzinę *de facto*” (opartą na związku nieformalnym)¹⁶. Pojęcie rodziny bywa również ujmowane, w bardzo ogólnym znaczeniu jako „każdy trwały związek dwóch lub więcej osób, zazwyczaj oparty na małżeństwie oraz na więzach pokrewieństwa bądź powinowactwa”¹⁷. Trafność ostatniej z przytoczonych definicji polega na objęciu swoją treścią zarówno rodziny pełnej, jak i rodziny niepełnej. Za rodzinę pełną uważa się taką, w której dziecko lub dzieci wychowują oboje rodzice bądź samotna wdowa, wdowiec, rozwódka, rozwodnik. O rodzinie niepełnej mówi się wówczas, gdy dziecko lub dzieci wychowuje osoba samotna (np. samotna panna)¹⁸.

Bez względu na formalne czy doktrynalne dyferencje określenia rodziny pełni ona wiele niezbędnych funkcji determinujących biologiczne, ekonomiczne oraz społeczno-kulturowe prosperowanie zarówno samych jednostek, jak i całych społeczności czy społeczeństw¹⁹.

Znacząca rola i wartość rodziny powodują, że zasługuje ona na specjalną ochronę i pomoc ze strony państwa. Zakres ochrony rodziny konstruowany jest w szczególności na podstawie konstytucyjnych przepisów wyrażonych w art. 18, art. 33 ust. 1, art. 47, art. 48 ust. 1 i 2, art. 53 ust. 3, art. 71 oraz art. 65 ust. 3, art. 68 ust. 3, art. 72. Powołane postanowienia obejmują swoim zakresem: deklarację szczególnej ochrony i opieki rodziny ze strony państwa; zasadę równości praw kobiet i mężczyzn w życiu rodzinnym; ochronę prawną życia prywatnego i rodzinnego; prawo rodziców do wychowywania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami, z uwzględnieniem wychowania i nauczania moralnego i religijnego; ochronę dobra rodziny; prawo matki i prawo rodziny do pomocy ze strony władz publicznych; poszanowanie i ochronę praw dziecka, w tym praw dziecka w rodzinie²⁰.

Zapewnienie gwarantowanej, na mocy art. 18 Konstytucji, ochrony i pomocy rodzinie niewątpliwie nakłada na państwo obowiązek podejmowania działań mających na celu wzmocnienie więzi między osobami tworzącymi rodzinę, a zwłaszcza więzi istniejącej

¹³ Zob. A. Kwak, *Spoleczny i indywidualny wymiar rodzicielstwa*, [w:] A. Kwak (red.) *Rodzicielstwo między domem, prawem, służbami społecznymi*, Warszawa 2008, s. 34 i n.

¹⁴ Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.

¹⁵ Zob. M. Jabłoński, S. Żukowska, *Prawo konstytucyjne w formie pytań i odpowiedzi*, Wrocław 2003, s. 229; S. L. Stadniczeńko, *Rodzina i jej prawa w świetle Karty Praw Rodziny 1983*, [w:] T. Jasudowicz (red.), *op. cit.*, s. 22.

¹⁶ B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski, *Prawa człowieka i ich ochrona. Podręcznik dla studentów prawa i administracji*, Toruń 2005, s. 303.

¹⁷ L. Garlicki, *Komentarz do art. 18*, [w:] L. Garlicki (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2004, s. 4.

¹⁸ M. Jabłoński, S. Żukowska, *op. cit.*, s. 230.

¹⁹ Szerszy katalog obejmuje następujące funkcje rodziny: materialno-ekonomiczną, opiekuńczo-zabezpieczającą, prokreacyjną, seksualną, legalizacyjno-kontrolną, socjalizacyjną, religijną, układowo-kulturalną, rekreacyjno-towarzystwą, psycho-higieniczną, emocjonalno-ekspresyjną. Szerzej np.: B. Bieszczad, *Młoda rodzina wobec zadań wychowawczych*, Ostrowiec Świętokrzyski 2005, s. 26–31.

²⁰ Por. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 4 września 2007 r. P. 19/2007, OTK ZU 2007/207 poz. 94.

pomiędzy rodzicami i dziećmi oraz między małżonkami²¹. Realizowanie funkcji ochronnej w stosunku do rodziny obejmuje także takie sytuacje, w których „państwo działając przez swoje organy, tak w sferze stanowienia, jak i stosowania prawa nie dopuszcza do zagrożenia małżeństwa, macierzyństwa i rodzicielstwa ze strony obcych podmiotów w sferze moralnej, społecznej, gospodarczej, obyczajowej czy religijnej”²². Realizowanie wymogu ochrony i opieki wobec rodziny należy odczytywać w związku z art. 47 Konstytucji wyrażającego zasadę poszanowania autonomii życia prywatnego i rodzinnego. Obie regulacje wskazują, że z pojęcia ochrony rodziny i ochrony życia rodzinnego wynikają zarówno pozytywne, jak i negatywne obowiązki władz publicznych²³.

Należy w tym miejscu wspomnieć, że rodzina jako taka nie posiada osobowości prawnej i nie może być odrębnym podmiotem praw i obowiązków, co w konsekwencji powoduje, że podmiotami ochrony i pomocy ze strony państwa są poszczególni członkowie danej rodziny²⁴.

W piśmiennictwie podnosi się, że podstawą praw rodziny są prawa człowieka mieszczące się w kategorii praw naturalnych, a te zaś „z istoty swej doznają aktualizacji i realizacji w rodzinie bądź mają z nią swój związek”²⁵. Nie należy przy tym zapominać, że uprawnieniom wynikającym z praw człowieka, realizowanym pośrednio lub bezpośrednio w rodzinie, odpowiadają określone obowiązki²⁶.

Polskie unormowania konstytucyjne oraz ustawowe obejmujące relacje w rodzinie pozostają zgodne z tym postulatem, określając zarówno najistotniejsze prawa, jak i obowiązki rodziców wobec dzieci i dzieci wobec rodziców.

4. Prawo rodziców do wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniami

Na mocy art. 48 ust. 1 oraz art. 53 ust. 3 w związku z art. 72 ust. 1, 2 i 3 Konstytucji rodzicom przysługuje prawo do wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniami, zwłaszcza w zakresie wychowania i nauczania moralnego oraz religijnego z zastrzeżeniem jednak, że proces wychowawczy powinien uwzględniać poszanowanie podmiotowości i praw dziecka, a zwłaszcza jego wolność sumienia, wyznania i przekonań. Regulacje te gwarantują rodzicom pierwszeństwo w zakresie wychowania i kształtowania postaw dziecka, kierowania się własnymi przekonaniami w wykonywaniu funkcji wychowawczej rodziny, ale równolegle podkreślają, że działania wychowawcze podejmowane przez rodziców są ograniczone prawami dziecka²⁷.

W ujęciu encyklopedycznym wychowanie, w sensie szerokim, to „całokształt zjawisk związanych z oddziaływaniem środowiska społecznego i przyrodniczego na człowieka, kształtujących jego tożsamość, osobowość i postawy. W znaczeniu węższym, używanym w pedagogice, wychowanie oznacza oddziaływanie organizowane celowo, mające prowadzić do pożądaných zmian w funkcjonowaniu jednostek i grup”²⁸. Wychowanie odbywa się w sieci różnorodnych szkół i innych struktur edukacyjnych bądź realizowane jest w związku z działalnością pozaedukacyjnych instytucji (np. Kościołów, środków masowego przekazu). Tradycyjnie szczególne zadania wychowawcze spoczywają jednak na rodzinie, niezależnie

²¹ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 18 maja 2005 r. K16/2004, OTK ZU 2005/A poz. 51.

²² J. Boć, [w:] J. Boć (red.), *Konstytucje Rzeczypospolitej oraz komentarz do Konstytucji RP z 1997 r.*, Wrocław 1998, s. 48.

²³ C. Mik, *Ochrona rodziny w europejskim prawie wspólnotowym*, [w:] T. Jasudowicz (red.), *op. cit.*, s. 137.

²⁴ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 4 września 2007 r., *op. cit.*

²⁵ S. L. Stadniczeńko, *op. cit.*, s. 25.

²⁶ *Ibidem*, s. 26.

²⁷ W. Skrzydło, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r., komentarz*, Kraków 1999, s. 47.

²⁸ *Wielka Encyklopedia PWN*, tom 30, Warszawa 2005, s. 77–78.

od przeobrażeń modelu i zasad funkcjonowania rodziny. Natomiast cele i treści wychowania zmieniają się wraz ze zmianą ideału wychowawczego ewoluującego pod wpływem rozwoju społeczeństwa i kultury²⁹.

Konstytucja akcentuje jedynie szczególnie chronione prawa rodziców w aspekcie wychowania dzieci, jednocześnie podkreślając obowiązek poszanowania praw dziecka w procesie ich wychowania i kształcenia. Ujęcie takie nawiązuje do istoty rodzicielstwa, które oznacza „związek między dzieckiem a jego rodzicami realizujący się przede wszystkim w okresie dzieciństwa, a znajdujący wyraz w instytucji władzy rodzicielskiej oraz obowiązków dzieci wobec rodziców”³⁰.

Zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa rodzinnego dziecko pozostaje pod władzą rodzicielską aż do uzyskania pełnoletniości³¹. Formalnie dziecko staje się osobą pełnoletnią wraz z ukończeniem 18. roku życia i tym samym nabywa pełną zdolność do czynności prawnych. Status osoby pełnoletniej uzyskuje małoletni, który zawarł związek małżeński i zachowuje go nawet w razie unieważnienia małżeństwa³². Do tego czasu dziecko nie może samo o sobie decydować i pozostaje pod władzą rodziców.

Władzę rodzicielską definiuje się na gruncie przepisów prawa rodzinnego jako kompleks wzajemnie ze sobą powiązanych praw i obowiązków rodziców w stosunku do osoby dziecka³³. Szczególnie władza rodzicielska obejmuje pieczę nad osobą i majątkiem dziecka, a także prawo i obowiązek wychowania oraz ukierunkowania dziecka, które pozostaje pod ich władzą rodzicielską. Wychowanie dziecka obejmuje zarówno sferę fizyczną (dbałość o życie, zdrowie, sprawność fizyczną), jak i sferę duchową (utrwalanie reguł moralności, wyrabianie w dziecku poczucia godności, poszanowania dla innych ludzi i samego siebie) i powinno zmierzać do wszechstronnego rozwoju osobowości dziecka z uwzględnieniem jego uzdolnień, zainteresowań i możliwości³⁴.

Szeroko rozumiane prawo rodziców do wychowania dziecka ma swoje pośrednie zakotwiczenie w kilku przepisach konstytucyjnych, jednak bezpośrednio i wyraźnie Konstytucja wskazuje tylko na jedno z praw rodzicielskich, tym samym nadając mu szczególną rangę, chodzi mianowicie o swobodę rodziców w zakresie wychowania dzieci zgodnie ze swoimi przekonaniem (art. 48 ust. 1). Przepis ten wskazuje w istocie na „wolność” rodziców w aspekcie wychowania dziecka. Jednocześnie, opierając się na postanowieniach art. 72 ust. 3 Konstytucji, powstaje „obowiązek” po stronie osób odpowiedzialnych za dziecko wysłuchania i w miarę możliwości uwzględnienia zdania dziecka w toku ustalania jego praw³⁵. Stąd należy uznać, że rodzice w pierwszej kolejności są zarówno uprawnieni, jak i zobowiązani do wychowania dziecka z uwzględnieniem podmiotowości i praw dziecka.

Zakres władzy rodzicielskiej wobec dziecka określają normy prawne³⁶, jednak podstawowym kryterium rozstrzygającym o treści oraz o wykonywaniu tej władzy jest dobro

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ T. Smyczyński, *Rodzina i prawo rodzinne w świetle nowej Konstytucji*, „Państwo i Prawo” 1997, z. 11–12, s. 190.

³¹ Kodeks rodzinny i opiekuńczy z dnia 25 lutego 1964 r., tekst jednolity Dz. U. z 2012 r. poz. 788, art. 92.

³² Kodeks cywilny z dnia 23 kwietnia 1964 r., Dz. U. Nr 16, poz. 93 z późn. zm., art. 10–12.

³³ Szerzej o władzy rodzicielskiej np. E. Czyż, J. Szymańczak, *Prawa dziecka w rodzinie*, [w:] *Wokół praw dziecka, Helsińska Fundacja Praw Człowieka*, cz. I, Warszawa 1993, s. 6; H. Dolecki, *Ingerencja sądu opiekuńczego w wykonywanie władzy rodzicielskiej*, Warszawa 1983, s. 23 i n.; G. Rdzanek-Piwowar, *Prawa i obowiązki rodziców a ingerencja władz publicznych*, [w:] T. Jasudowicz (red.), *op. cit.*, s. 235–252; A. Romaniuk, *Prawne aspekty rodzicielstwa – władza rodzicielska*, [w:] A. Kwak (red.), *op. cit.*, Warszawa 2008, s. 113–134.

³⁴ J. Winiarz, *Ochrona praw matki, dziecka i rodziny*, Warszawa 1965, s. 228–229.

³⁵ L. Garlicki, *op. cit.*, s. 2–3.

³⁶ Władzę rodzicielską normują przepisy art. 92–112 ustawy z 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy, *op. cit.*

dziecka. Pojęcie „dobro dziecka” w rozumieniu przepisów prawa rodzinnego najpełniej zdefiniowała W. Stojanowska, przyjmując, że dobro dziecka oznacza „kompleks wartości o charakterze niematerialnym i materialnym niezbędnych do zapewnienia prawidłowego rozwoju fizycznego i duchowego dziecka oraz do należytego przygotowania go do pracy odpowiednio do jego uzdolnień; przy czym wartości te są zdeterminowane przez wiele różnorodnych czynników, których struktura zależy od treści stosowanej normy prawnej i konkretnej, aktualnie istniejącej sytuacji dziecka, zakładając zbieżność tak pojętego dobra dziecka z interesem społecznym”³⁷. Przyjmuje się założenie, że dobro dziecka z reguły pozostaje w harmonii z interesem rodziców, natomiast w sytuacji, kiedy dochodzi do rozbieżności między tymi wartościami, interes rodziców powinien zejść na dalszy plan, jeśli w żaden sposób nie da się go pogodzić z interesem dziecka³⁸.

W procesie wychowywania dziecka rodzice muszą brać pod uwagę zdanie i poglądy samego dziecka, zwłaszcza gdy z biegiem lat uzyskuje ono coraz większe rozeznanie i dojrzałość. Zastosowane w normie konstytucyjnej pojęcie „dojrzałość dziecka” trudno jednoznacznie sprecyzować ze względu na jego ocenny charakter. Można przyjąć, że dziecko w miarę dorastania powinno mieć możliwość podejmowania wyboru zasad i wartości oraz realizowania potrzeby współdecydowania o swoim życiu. Nie należy traktować praw dziecka jako naruszenia autonomii rodziny bądź jako nadania dziecku nazbyt uprzywilejowanej pozycji wobec rodziców, ale dostrzegać w nich potrzebę zmniejszenia nacisku na kontrolowanie życia dziecka do tego stopnia, „aby w obrębie pewnych determinizmów uzyskać tzw. autonomię funkcjonalną, tj. swobodę w doborze środków i sposobów radzenia sobie z problemami i własnym życiem zgodnie z osobistymi wartościami, celami, aspiracjami i marzeniami”³⁹. W zakresie autonomii osobistej wykształca się w dziecku mechanizm kontroli wewnętrznej, czyli tzw. samokontroli, która powinna prowadzić do „możliwie bezkonfliktowego, harmonijnego funkcjonowania w grupach społecznych”⁴⁰.

Zdarza się jednak, że nawet w prawidłowo funkcjonujących rodzinach, mają miejsce trudności wychowawcze. Zwłaszcza dzieci dorastające, w ramach wzrastającej autonomii osobistej, mogą podejmować decyzje i działania narażające je na niebezpieczeństwo, z którego nie zawsze małoletni sobie zdaje sprawę (np. zagrożenie narkomanią, demoralizacją). Nie należy więc wykluczyć uzasadnionej ingerencji rodziców w pewien zakres

³⁷ W. Stojanowska, *Dobro dziecka jako instrument wykładni norm konwencji o prawach dziecka oraz prawa polskiego jako dyrektywa jego stosowania*, [w:] T. Smyczyński (red.), *Konwencja o prawach dziecka – analiza i wykładnia*, Poznań 1999, s. 98. Por. Z. Radwański, *Dobro dziecka*, [w:] A. Łopatka (red.), *Konwencja o prawach dziecka a prawo polskie*, Warszawa 1991, s. 50 i n.; Z. Radwański, *Pojęcie i funkcja dobra dziecka w polskim prawie rodzinnym opiekuńczym*, S.C. 1981, t. XXI, s. 2 i n.; L. Kochecki, *Opieka nad małoletnim*, Warszawa 1993, s. 11–14; M. Śladkowski, *Wysłuchajcie małego człowieka*, „Prawo i Życie” 2000, nr 8, s. 36; S. L. Stadniczeńko, *Urzeczywistnianie dobra dziecka*, [w:] S. L. Stadniczeńko (red.), *Rzecznictwo praw dziecka w Polsce*, Konin 2002, s. 12 i n.

³⁸ Uchwała pełnego składu Izby Cywilnej Sądu Najwyższego z 9 czerwca 1976 r. III CZP 46/75 OSNCP 1976/9 poz. 184.

³⁹ L. Pytka, *Granice kontroli społecznej i autonomii osobistej młodzieży*, „Opieka, Wychowanie, Terapia”, 1995, nr 1, s. 21. W literaturze psychologicznej podkreśla się, że autonomia, w kontekście relacji między rodzicami a młodzieżą, jest pojęciem złożonym i nieuchwytnym, ściśle wiąże się z niezależnością, samostanowieniem lub wyznaczaniem sobie własnych praw. W ujęciu prawnym autonomia oznacza, że człowiek podejmuje decyzje jako wolna i racjonalna jednostka, która żyje w społeczeństwie takich samych jednostek. Pojęcie autonomii niekiedy redukuje się do sytuacji oddzielenia się dzieci od rodziców lub przejęcia odpowiedzialności za siebie. Tak ujmowane pojęcie autonomii może podlegać relatywizacjom kulturowym. Za: F. C. Power, A. M. R. Power, B. L. Bredemeir, D. L. Shields, *Demokratyczna edukacja i prawa dzieci*, [w:] S. Hart, C. P. Cohen, M. F. Erickson, M. Flekkøj, *Prawa dzieci w edukacji*. Przekład: Sylwia Pikiel, Gdańsk 2006, s. 104–105.

⁴⁰ L. Pytka, *op. cit.*, s. 21.

sfery prywatności dziecka, jeśli zachodzi niebezpieczeństwo zagrożenia dobra dziecka⁴¹. Formy ingerencji powinny być adekwatne do konkretnej sytuacji, w jakiej znalazło się dziecko (np. ograniczenie swobody poruszania się w trosce o bezpieczeństwo, zaniechanie kontaktów z określonymi osobami zagrażającymi dziecku)⁴².

Każde z rodziców ma prawo wykonywać władzę rodzicielską niezależnie od drugiego rodzica. Wspólne rozstrzygnięcia rodziców podejmowane są jedynie w zakresie istotnych spraw dziecka (np. wybór szkoły, wybór sposobu leczenia, wyjazdu na wakacje). Jeżeli rodzice nie są zgodni co do decyzji podejmowanych w tym zakresie, każde z nich może wystąpić do sądu opiekuńczego z wnioskiem o dokonanie rozstrzygnięcia⁴³. Sąd opiekuńczy obowiązany jest do udzielenia pomocy rodzicom, jeżeli pomoc ta jest potrzebna, także w kwestii należytego wykonywania władzy rodzicielskiej, a w przypadku trudności wychowawczych sąd opiekuńczy udziela rodzicom również odpowiednich wskazówek z tego zakresu⁴⁴.

W powszechnym odczuciu zasada dobra dziecka najpełniej realizowana jest poprzez zapewnienie wychowania dziecka w rodzinie naturalnej, zwłaszcza gdy dzieckiem opiekują się rodzice biologiczni. W opinii Trybunału Konstytucyjnego taki pogląd nie oznacza absolutnego „prymatu rodziny naturalnej i więzi biologicznej jako podstawy kształtowania stosunków rodzinnych nad innymi formami stosunków rodzinnych”⁴⁵. W niektórych sytuacjach dobro dziecka może wymagać ochrony stosunków rodzinnych opartych na innego typu więzi niż biologiczna (np. przysposobienie, rodzina zastępcza, ustabilizowane relacje rodzinne). Ukształtowanie sytuacji rodzinnej powinno mieć na celu „przede wszystkim interes małoletniego związany z zapewnieniem odpowiednich warunków wychowania i rozwoju”⁴⁶.

Na gruncie polskiego prawa rodzinnego już w 1962 r. Sąd Najwyższy podkreślił, że wydając jakiegokolwiek decyzje w przedmiocie wychowania dziecka, sądy powinny brać pod uwagę okoliczność, że władza rodzicielska przysługuje rodzicom „nie w ich interesie, lecz w interesie dzieci i w każdym wypadku, kiedy dobro dziecka tego wymaga, sądy winny działać z urzędu i podejmować tylko takie decyzje, w wyniku których dziecko miałoby zapewniony należyty rozwój fizyczny i duchowy oraz zostałyby należycie przygotowane do pracy dla dobra społeczeństwa”⁴⁷.

Zasada kierowania się dobrem dziecka obowiązuje zarówno w procesie stanowienia, jak i stosowania prawa, na co zwrócił uwagę Trybunał Konstytucyjny, wskazując, że „dobro dziecka stanowi jądro wszystkich przepisów o prawach dziecka, jest instrumentem wykładni obowiązujących norm oraz dyrektywą w przypadku ich stosowania, a także stanowi kryterium oceny przy podejmowaniu decyzji w sprawach dziecka i rozstrzyganiu kolizji interesów dziecka z interesem innych osób, a zwłaszcza rodziców”⁴⁸.

Zgodnie z art. 48 ust. 2 Konstytucji ograniczenie lub pozbawienie praw rodzicielskich może nastąpić jedynie w przypadkach określonych w ustawie i tylko na podstawie

⁴¹ Por. A. Cisek, *Pozaalimentacyjne obowiązki dziecka wobec rodziców w świetle przepisów kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, „Przegląd Prawa i Administracji”, t. XXXI, Wrocław 1995, s. 141.

⁴² L. Pytka, *op. cit.*, s. 21.

⁴³ *Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem*, opracowanie Grażyna Zdziennicka-Kaczocha, Skierniewice 2010, s. 67.

⁴⁴ Por. W. Stojanowska, *Odpowiedzialność za dziecko: rodziców, organizacji i ciał społecznych, państwa*, [w:] A. Łopatka (red.), *op. cit.*, s. 31.

⁴⁵ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 28 kwietnia 2003 r., K 18/2002, OTK ZU 2003/4A poz. 32.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z 25 maja 1962 r. 3 CR 821/61, Biuletyn Informacyjny Sądu Najwyższego 1963/1 poz. 11. Por. Wyrok Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z 12 lutego 1998 r. I CKN 499/97. Zob. J. S. Piątkowski (red.), *System prawa rodzinnego*, Ossolineum 1985, cz. 1, s. 692.

⁴⁸ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 28 kwietnia 2003 r. K 18/02. Por. W. Stojanowska, *Władza rodzicielska pozamałżeńskiego i rozwiedzionego ojca. Studium socjologiczno-prawne*, Warszawa 2000, s. 32.

prawomocnego orzeczenia sądu. W orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego wskazuje się, że celem tego unormowania jest przede wszystkim „zapewnienie konstytucyjnej ochrony praw rodziców przed dowolną, arbitralną ingerencją władzy publicznej”⁴⁹. Ze względu na zasadę ochrony dobra dziecka i rodziny więzi rodzinne nie mogą być podważane w sposób dowolny, w jakimkolwiek postępowaniu i w jakimkolwiek czasie⁵⁰. Dzwolona prawnie ingerencja w relacje rodzinne, istniejące między rodzicami a dzieckiem, może mieć miejsce w przypadku zagrożeń powstałych wewnątrz rodziny oraz tych pochodzących z jej zewnętrznego otoczenia.

W uzasadnionych sytuacjach sąd w wyroku orzekającym rozwód, separację, unieważnienie małżeństwa albo ustalenie pochodzenia dziecka może przyznać władzę rodzicielską obojgu rodzicom, ograniczyć władzę rodzicielską jednego z rodziców, zawiesić władzę rodzicielską jednego lub obojgu rodzicom, pozbawić władzy rodzicielskiej oboje lub jednego z rodziców⁵¹. Za każdym razem sąd, podejmując właściwe rozstrzygnięcie, kieruje się nadrzędną wartością, jaką jest dobro dziecka.

W przypadku przysposobienia dziecka prawa rodzicielskie przysługują rodzicom przysposabiającym dziecko. W takiej sytuacji władza rodzicielska nie przysługuje rodzicom biologicznym jedynie wtedy, gdy orzeczeniem sądu zostały im odebrane lub ograniczone prawa rodzicielskie. W przeciwnym razie zarówno rodzice biologiczni, jak i rodzice przysposabiający dziecko zachowują prawo do sprawowania władzy rodzicielskiej z tym, że nie może ona być przez nich wykonywana względem dziecka równocześnie. Sąd opiekuńczy może orzec ograniczenie lub pozbawienie władzy rodzicielskiej również wobec rodziców adopcyjnych, jeśli stwierdzi, że dobro dziecka przysposobionego jest zagrożone⁵².

Jeżeli ustanowiono opiekę nad dzieckiem, wówczas opiekunowie zastępują rodziców, ale ich działania wobec dziecka są poddane nadzorowi sądu opiekuńczego. Natomiast wobec dzieci przebywających w rodzinach zastępczych, a także w placówkach opiekuńczo-wychowawczych atrybuty władzy rodzicielskiej ulegają podziałowi między rodzicami biologicznymi a osobami sprawującymi pieczę zastępczą⁵³.

Z powyższych powodów przepisy odnoszące się do wykonywania praw i obowiązków rodziców wobec dziecka mają zastosowanie, w oznaczonym zakresie oraz w określonych sytuacjach, również do prawnych opiekunów dziecka bądź innych osób odpowiedzialnych za dziecko.

5. Poszanowanie poglądów rodziców w wychowaniu religijnym i moralnym dziecka

Konstytucja RP w art. 53 ust. 3 przyznaje rodzicom prawo do zapewnienia dzieciom wychowania moralnego i religijnego zgodnie ze swoimi przekonaniem, jednocześnie nakazuje odpowiednie zastosowanie art. 48 ust. 1, co oznacza, że rodzice w procesie wychowania moralnego i religijnego powinni uwzględniać stopień dojrzałości dziecka oraz wolność sumienia i wyznania dziecka, a także jego własne przekonania⁵⁴.

⁴⁹ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 28 kwietnia 2003 r., *op. cit.*

⁵⁰ *Ibidem.*

⁵¹ *Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem*, oprac. G. Zdziennicka-Kaczocha, *op. cit.*, s. 70-71.

⁵² L. Garlicki, *op. cit.*, s. 5.

⁵³ M. Goetel, *Ochrona praw człowieka w świetle podstawowych zasad prawa rodzinnego i opiekuńczego*, [w:] *Ochrona praw człowieka w świetle prawa Rzeczypospolitej. Materiały z II Międzynarodowej Konferencji Naukowej Mierki 18–19 października 2001, pod redakcją prof. dr. hab. Stanisława Piskulskiego*, Olsztyn 2002, s. 180.

⁵⁴ L. Garlicki, *op. cit.*, s. 7.

W literaturze dominuje pogląd, że dzieci kształtują swoje poglądy, wartości i przekonania na podstawie społecznych doświadczeń osadzonych w konkretnej kulturze, dlatego powinny uczestniczyć w miarę swoich możliwości w życiu szkolnym, religijnym, społecznym czy politycznym. Rolą dorosłych jest wprowadzenie dziecka do życia w społeczności i wspomaganie go w wyborze „istotnych celów i preferencji życiowych”⁵⁵. Jak słusznie dostrzegają J. Boć i M. Jabłoński, na gruncie art. 48 Konstytucji „prawidłowa realizacja prawa do wychowania wymaga, aby rodzice kierowali się stopniem dojrzałości dziecka [...] w żadnym razie działania rodziców nie powinny naruszać przysługującej dziecku wolności sumienia i wyznania. Dziecko nie może być zmuszane przez rodziców do akceptowania określonych przekonań”⁵⁶. Dziecko powinno mieć zapewniony swobodny wybór w sferze wyznania zgodnie z własnym sumieniem, a w miarę dorastania i osiągania wyższego stopnia dojrzałości należy dziecku umożliwić „samodzielne decydowanie o wartościach przez niego postrzeganych i uznawanych nawet wtedy, gdy pozostają one w sprzeczności z wartościami uznawanymi przez rodziców”⁵⁷. Podobne refleksje formułuje P. Sarnecki, wskazując, że rodzice, którzy nie braliby pod uwagę zdania dziecka w procesie wychowania i nauczania moralnego „przestaliby je wychowywać twórczo i pozytywnie”⁵⁸.

Swoboda rodziców w kształtowaniu i ukierunkowaniu rozwoju dziecka zgodnie z własnymi przekonaniami rozumiana jest zasadniczo jako „zaszczepianie i umacnianie w dzieciach określonego światopoglądu, przekonań, systemu wartości, zasad obyczajowych, moralnych i etycznych”⁵⁹. Swoboda rodziców, w przedmiotowym zakresie, jest ograniczona prawami dziecka, stąd może niekiedy dochodzić do kolizji wolności sumienia i religii rodziców z wolnością sumienia i religii dzieci. Wyważenie odpowiednich proporcji między prawem rodziców a prawami dziecka w rzeczywistości bywa niezwykle trudne⁶⁰. Powstaje wiele pytań: Czy rodzice powinni pozwolić dziecku na samodzielne decydowanie o wyborze szkoły? Czy rodzice powinni nakłaniać dziecko do wyboru określonej religii? Czy należy powstrzymać się od wychowania religijnego o określonej opcji, aby stworzyć dziecku możliwość swobodnego wyboru w dorosłym życiu? Inaczej mówiąc, rodzice mogą mieć wątpliwości, czy mają prawo narzucać dziecku własne poglądy, czy może nie jest to właściwe? Czy i w jakim stopniu decydowanie o przyszłości dziecka powinni pozostawić samemu dziecku?⁶¹

Obowiązek podmiotowego traktowania dziecka, wynikający z art. 72 ust. 3 Konstytucji i odpowiadający art. 12 Konwencji o prawach dziecka, wymaga wysłuchania dziecka we wszystkich sprawach jego dotyczących. Przy czym T. Smoczyński podkreśla, że „obowiązek wysłuchania dziecka i w miarę możliwości wzięcia pod uwagę jego poglądu może być jednak niewłaściwie pojmowany, w szczególności w stosunkach dziecka z rodzicami. Chodzi o to, żeby nie przeciwstawiać praw dziecka uprawnieniom i obowiązkom wynikającym z władzy rodzicielskiej”⁶². Wiążąca łącząca rodziców i dziecko ma szczególny „rodzinnoprawny” charakter, stąd powstają wątpliwości, czy regulować prawnie ten obszar stosunków, a jeśli tak, to w jakim stopniu⁶³. Problem, czy dziecko może dochodzić swoich praw wobec

⁵⁵ J. Boć, *op. cit.*, s. 103.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 95.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 96.

⁵⁸ P. Sarnecki, *op. cit.*, s. 4.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 1.

⁶⁰ Szerzej np. A. Kwak, A. Mościskier, *Rzeczywistość praw dziecka w rodzinie*, Warszawa 2002, s. 88 i n.

⁶¹ Zob. F. C. Power, A. M. R. Power, B. L. Bredemeir, D. L. Shields, *op. cit.*, s. 103.

⁶² T. Smoczyński, *Uwagi o reformie polskiego prawa rodzinnego*, [w:] T. Jasudowicz (red.), *op. cit.*, s. 131–132.

⁶³ Zob. T. Sokołowski, *Wolność myśli, sumienia i wyznania dziecka*, [w:] *Konwencja o prawach dziecka – analiza i wykładnia...*, s. 260.

rodziców, pozostaje otwarty⁶⁴. W związku z tym artykuł 48 ust. 1 Konstytucji należy odczytywać jako gwarancję autonomii rodziców w sprawach wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniem. Przepis ten ma na celu przede wszystkim ochronę dzieci przed indoktrynacją ze strony państwa, narzucanej wbrew woli i przekonaniom rodziców⁶⁵. Wyrazem takiego rozumienia normy konstytucyjnej są regulacje zawarte w art. 12 ustawy z 7 września 1991 r. o systemie oświaty⁶⁶ gwarantujące rodzicom możliwość wyboru w zakresie kształcenia moralnego i religijnego oferowanego w publicznych placówkach szkolnych i przedszkolnych⁶⁷.

6. Poszanowanie poglądów rodziców w procesie edukacji szkolnej dziecka

6.1. Wolność wyboru szkoły⁶⁸ innej niż publiczna

Prawo rodziców do wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniem koresponduje z konstytucyjnie zagwarantowaną wolnością rodziców w zakresie wyboru szkoły dla dziecka (art. 70 ust. 3 zd. 1). Polskie rozwiązania prawne są także zgodne z międzynarodowymi standardami przyjętymi w omawianym zakresie.

Zarówno w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka (art. 26 ust. 3), jak i Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych (art. 18 ust. 4) wolność wyboru rodzaju nauczania dla dzieci przysługuje rodzicom (opiekunom prawnym), którzy w wyborze kierują się własnymi poglądami, a nie poglądami dziecka. Również europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, w aspekcie regulacji prawa do nauki, w zdaniu drugim art. 2 Protokołu nr 1, gwarantuje poszanowanie przez państwo przekonań religijnych i filozoficznych rodziców w procesie edukacji dziecka, co w efekcie oznacza, że realizacja nauczania powinna być pluralistyczna oraz wolna od indoktrynacji światopoglądowej i religijnej. Przy czym pojęcie „przekonania filozoficzne” należy interpretować jako „poglądy zasługujące na szacunek w demokratycznym społeczeństwie, w odróżnieniu od innych poglądów, których nie daje się pogodzić z ludzką godnością. W żadnym przypadku nie mogą to być poglądy, które naruszałyby fundamentalne prawo dziecka do nauki”⁶⁹. Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej, podobnie jak czyni to Protokół nr 1, podkreśla poszanowanie prawa rodziców do nauczania i wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem religijnymi i filozoficznymi oraz uzupełnia prawo rodziców o poszanowanie ich przekonań pedagogicznych. Prawo rodziców może być wykonywane w zakresie wyznaczonym przez ustawodawstwo wewnętrzne danego państwa. Ogólnie określony wymóg poszanowania przekonań pedagogicznych może w praktyce okazać się

⁶⁴ Zdaniem T. Smoczyńskiego przyznanie wiodącej roli rodzicom przy realizacji praw dziecka, która jest powiązana z koncepcją normatywną władzy rodzicielskiej powoduje, że propozycje zmian polskiego prawa rodzinnego, idące w kierunku przyznania dziecku roszczenia wobec rodziców, jest wychowawczo szkodliwa i jurydycznie wadliwa. Ponadto pogląd, że w sprawach dotyczących władzy rodzicielskiej dziecko, bez względu na wiek, nie może być stroną w postępowaniu sądowym znajduje oparcie w orzecznictwie Europejskiej Komisji Praw Człowieka oraz Sądu Najwyższego. Zob. orzeczenie Sądu Najwyższego z 3 maja 1979 r., OSNCP 1979, poz. 230; orzeczenie Europejskiej Komisji Praw Człowieka w sprawie Jansens v. Belgia, [w:] *Revue de la Jurisprudence Liege, Mons-Bruxelles* 1992, s. 578, za: T. Smoczyński, *Uwagi o reformie...*, s. 132.

⁶⁵ Zob. J. Boć (red.), *Konstytucje Rzeczypospolitej oraz komentarz do Konstytucji RP z 1997 r.*, op. cit., s. 95; T. Smoczyński, *Uwagi o reformie...*, s. 132.

⁶⁶ Tekst jednolity: Dz. U. z 2004 r. Nr 256, poz. 2572 z późn. zm.

⁶⁷ Szerzej: M. Pilich, *Komentarz do art. 12 ustawy o systemie oświaty*, LEX Sigma, stan prawny na 01.11.2012 r.

⁶⁸ Zastosowane w tekście pojęcie „szkoła” obejmuje: przedszkola, szkoły podstawowe, gimnazja oraz szkoły ponadgimnazjalne.

⁶⁹ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Campbell i Cosans v. Zjednoczone Królestwo z 25.02.1982 r., sprawa nr 7511/76, 7743/76.

trudny do realizowania, ponieważ nauczyciel musiałby zapoznać się z przekonaniem pedagogicznymi rodziców każdego ucznia. W czasie zaś prowadzenia przez siebie zajęć miałby obowiązek poszanowania tych indywidualnych przekonań (np. rodzic nie uznaje żadnych form dyscyplinowania dziecka). Trudno sobie wyobrazić tak daleko idącą indywidualizację metod pedagogicznych, zwłaszcza w licznych oddziałach szkolnych.

Prawa rodziców w zakresie wychowania i kształcenia dziecka zmodyfikowały postanowienia Konwencji o prawach dziecka. Dopiero w tym dokumencie, po raz pierwszy uznawano, że dziecko ma własną podmiotowość i prawa, które podlegają szczególnej ochronie. Dziecko posiada również prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania (art. 14 Konwencji)⁷⁰. W tym ujęciu wolność ta należy do sfery osobistej dziecka, a co za tym idzie, rodzice mają jedynie prawo do ukierunkowania dziecka w zakresie korzystania z wolności religii i przekonań samego dziecka⁷¹. Wynika stąd jednoznacznie, że rodzice korzystając z wolności wyboru rodzaju nauczania w szkole świeckiej lub wyznaniowej powinni uwzględniać prawa i wolności dziecka w tym zakresie.

Naturalne jest, że małe dziecko w większym stopniu zależne jest od decyzji podejmowanych przez rodziców oraz często przejmując automatycznie poglądy i przekonania religijne swoich rodziców. Natomiast dziecko od około 13.–16. roku życia zwiększa swoje rozeznanie w sprawach dotyczących kształtowania własnego poglądu i nie ma obowiązku przejmować przekonań religijnych czy moralnych rodziców⁷². W tym wieku zwiększa się również zakres korzystania z omawianej wolności dziecka, np. prawa do odmowy uczęszczania do szkoły wyznaniowej. W związku z tym, dziecko kształcące się w szkole ponadgimnazjalnej ma już zazwyczaj prawo podejmowania decyzji, wspólnie z rodzicami lub samodzielnie, o wyborze szkoły czy uczestnictwie w lekcjach religii⁷³.

Konflikt z wyborem szkoły i rodzaju kształcenia może mieć miejsce nie tylko w relacjach między rodzicami i dzieckiem, lecz również między samymi rodzicami. W przypadku braku porozumienia rodziców co do kierunku, w jakim należy wychowywać i nauczać dziecko, właściwym do rozstrzygnięcia sporu jest sąd opiekuńczy⁷⁴.

Przewidziana w art. 70 ust. 3 Konstytucji wolność rodziców wyboru dla swych dzieci szkół innych niż publiczne jest przesłanką determinującą dwie powinności władz publicznych. Pierwsza zobowiązuje te władze do stworzenia niezbędnych warunków prawnych umożliwiających swobodne tworzenie i działanie szkolnictwa niepublicznego, druga z kolei zabezpiecza szkołom niepublicznym możliwość uzyskania statusu szkół publicznych po spełnieniu określonych prawem wymagań, dzięki czemu uczniowie tych szkół mogą otrzymać urzędowe potwierdzenie zdobytego wykształcenia (świadectwa szkolne). Poświadczenie wykształcenia zapewnia równe traktowanie uczniów szkół publicznych i niepublicznych o uprawnieniach szkół publicznych, a także umożliwia uczniom dalszą naukę oraz przemieszczanie się, na każdym etapie kształcenia, pomiędzy sektorem szkół publicznych i niepublicznych⁷⁵.

Prawo rodziców do poszanowania własnych przekonań w procesie kształcenia dzieci nie ma charakteru absolutnego. Wolność wyboru szkoły niepublicznej przez rodziców dla swych dzieci nie stanowi dla władz publicznych obowiązku tworzenia dla każdego

⁷⁰ Zob. A. Łopátka, *Dziecko – jego prawa człowieka*, Warszawa 2000, s. 79.

⁷¹ Por. T. Sokołowski, *Władza rodzicielska nad dorastającym dzieckiem*, Poznań 1987, s. 79 i n.

⁷² *Ibidem*, s. 80.

⁷³ Por. M. John, *Poszanowanie poglądów dzieci*, [w:] S. Hart, C. P. Cohen, M. F. Ericsson, M. Flekkøy, *op. cit.*, s. 140 i n.; E. Czyż, *op. cit.*, s. 47.

⁷⁴ Art. 97. § 1. kodeksu rodzinnego i opiekuńczego stanowi: „Jeżeli władza rodzicielska przysługuje obojgu rodzicom, każde z nich jest obowiązane i uprawnione do jej wykonywania. § 2. Jednakże o istotnych sprawach dziecka rodzice rozstrzygają wspólnie; w braku porozumienia między nimi rozstrzyga sąd opiekuńczy.

⁷⁵ L. Garlicki, *Komentarz do artykułu 70*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej Komentarz...*, s. 8.

pozytywnej możliwości pobierania nauki w szkole niepublicznej⁷⁶. Inaczej mówiąc, zasada powszechnego i bezpłatnego dostępu do szkół publicznych nie ma zastosowania do szkół niepublicznych. Niemniej istnienie sektora szkół niepublicznych jest szczególną gwarancją prawa rodziców do wyboru szkoły dla dziecka, co zostało potwierdzone na mocy zobowiązań międzynarodowych, a następnie powtórzone w Konstytucji oraz ustawach.

6.2. Nauczanie religii/etyki

Nauczanie religii jest jednym z elementów wolności wyznania (religii), które z reguły występuje łącznie z wolnością sumienia⁷⁷. Obie wolności są wyrazem dwóch części składowych świadomości człowieka w sferze religijnej: wewnętrznej, związanej z kształtowaniem się myśli i przekonań w sprawach religii oraz zewnętrznej polegającej na ujawnianiu tych myśli i przekonań⁷⁸. Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności w art. 9 obok wolności sumienia i wyznania wymienia wolność myśli. Niezależnie od ujęcia w danym akcie prawnym przedmiotowych wolności są one wyrazem pluralizmu w demokratycznym społeczeństwie, a w wymiarze religijnym stanowią najistotniejszy z elementów tworzących tożsamość wyznawców i ich koncepcję życia, jednocześnie są wartością także dla ateistów, agnostyków, sceptyków i osób indyferentnych w stosunku do wiary⁷⁹.

Nauczanie religii w szkole można rozpatrywać w trzech aspektach: jako konstytucyjne i obligatoryjne zadanie państwa, jako umożliwienie realizacji misji związków wyznaniowych (kościół) we współpracy ze szkołami oraz jako zapewnienie swobody wyznawania religii i wyboru uczestnictwa uczniów w lekcjach religii⁸⁰.

W związku z tym, w całym systemie szkolnym obowiązują przepisy regulujące kwestię poszanowania przekonań rodziców w procesie nauczania religii w szkole. Artykuł 12 ust. 1 ustawy o systemie oświaty wyraźnie stanowi, że w publicznych przedszkolach, szkołach podstawowych i gimnazjach nauka religii odbywa się na życzenie rodziców, natomiast w publicznych szkołach ponadgimnazjalnych organizowanie nauczania religii odbywa się na życzenie rodziców bądź samych uczniów. Dopiero po uzyskaniu pełnoletniości o pobieraniu nauki religii w szkole decydują sami uczniowie. Życzenie zorganizowania nauki religii w publicznej szkole (przedszkolu) wyraża się w oświadczeniu pisemnym w formie zwykłej, które nie musi być ponawiane w każdym roku szkolnym, ale może być w każdym czasie zmienione.

Szkoła publiczna (przedszkole) ma obowiązek zorganizowania lekcji religii dla grupy nie mniejszej niż 7. uczniów danej klasy (oddziału przedszkolnego). W przypadku mniejszej liczby uczniów lekcje takie powinny być zorganizowane w grupach międzyklasowych (międzyoddziałowych). Jeżeli w całej szkole (przedszkolu) nie zgłosi chęci pobierania lekcji religii co najmniej 7. uczniów, organ prowadzący szkołę (przedszkole) w porozumieniu z właściwym kościołem lub związkiem wyznaniowym organizuje nauczanie religii w grupie międzyszkolnej lub pozaszkolnym punkcie katechetycznym. Nauka religii w szkole (przedszkolu) odbywa się w wymiarze dwóch godzin lekcyjnych (dwóch zajęć przedszkolnych) tygodniowo, liczba ta może być zmniejszona jedynie za zgodą biskupa diecezjalnego lub władz zwierzchnich pozostałych kościołów (związków wyznaniowych).

⁷⁶ *Ibidem*. Por. wyrok Sądu Najwyższego – Izba Administracyjna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych z 9 listopada 2001 r., III RN 149/2000 w sprawie skreślenia z listy uczniów szkoły niepublicznej dziecka objętego obowiązkiem szkolnym.

⁷⁷ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 2 grudnia 2009 r., OTK ZU 2009/11A poz.163.

⁷⁸ M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2005, s. 19.

⁷⁹ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 25 maja 1993 r., sprawa 14307/88.

⁸⁰ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 2 grudnia 2009 r., U 10/07, *op. cit.*

Nauczanie religii musi odbywać się na podstawie programów oraz podręczników opracowanych i zatwierdzonych przez władze kościelne (związki wyznaniowe) przedstawionych ministrowi właściwemu do spraw oświaty⁸¹.

Szkoła publiczna, na życzenie rodziców lub uczniów wyrażonym analogicznie jak w przypadku nauczania religii, jest zobowiązana zorganizować naukę etyki. W zależności od liczby zgłoszonych uczniów zajęcia z etyki mogą być organizowane na postawie zasad organizowania nauki religii. Nic nie stoi na przeszkodzie, aby uczeń korzystał zarówno z lekcji religii, jak i lekcji etyki. Natomiast uczniowie, którzy nie uczestniczą ani w lekcjach religii, ani etyki powinni mieć w czasie prowadzenia tych zajęć zapewnioną opiekę lub zajęcia wychowawcze. Uczestniczenie bądź nieuczestniczenie w lekcjach religii (etyki) nie może być podstawą do dyskryminacji uczniów, a ocena z religii (etyki) nie ma wpływu na promocję ucznia do następnej klasy⁸².

Problematyka nauczania religii i etyki w szkołach publicznych w związku z realizacją prawa dziecka do nauki oraz zasadą poszanowania wolności wyznania i przekonań rodziców dziecka była kilkakrotnie rozważana przez Trybunał Konstytucyjny.

W orzeczeniu z 20 kwietnia 1993 r.⁸³ Trybunał Konstytucyjny wskazał, że za wprowadzeniem etyki do szkół publicznych przemawiają następujące argumenty: po pierwsze sama ustawa o systemie oświaty w preambule stwierdza m.in., że nauczanie i wychowanie za podstawę przyjmuje uniwersalne zasady etyki, po drugie art. 22 ust. 2 pkt 1 tej ustawy zobowiązuje Ministra Edukacji Narodowej do ustalania ramowych planów nauczania, w których określa on przede wszystkim przedmioty obowiązkowe, a zatem tym bardziej może wprowadzić przedmioty fakultatywne, do których zalicza się etykę (jako przedmiot fakultatywny wprowadzona została do szkół w 1990 r.). Trybunał Konstytucyjny uznał, że nie są to argumenty przesadzające, a jedynie pomocnicze. Z kolei w sprawie nauki religii w szkołach publicznych stanowczo podkreślił, że „świeckość i neutralność Państwa nie może oznaczać zakazu nauczania religii w szkołach publicznych, tym bardziej że nauczanie to, zgodnie z ustawą o systemie oświaty, może odbywać się tylko na życzenie rodziców, lub w określonych przypadkach, na życzenie uczniów”⁸⁴.

⁸¹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach, Dz. U. Nr 36, poz. 155 z późn. zm. Tytuł rozporządzenia w brzmieniu zmienionym na mocy rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z 30 czerwca 1999 r. zmieniającego rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych, Dz. U. z 1999 r. Nr 67, poz. 753.

⁸² *Ibidem*, § 1.3 oraz § 9.2.

⁸³ Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z 20 kwietnia 1993 r., U. 12/92 OTK 1993/I poz. 9. Trybunał analizował zarzut niezgodności rozporządzenia w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych, Dz. U. z 1992 r. Nr 36, poz. 155 z art. 12 ust. 2 ustawy z 7 września 1991 r. o systemie oświaty, Dz. U. z 1991 r. Nr 95, poz. 425; zm.: 1992 r. Nr 26 poz. 113, Nr 54 poz. 254.

⁸⁴ Przyjęta przez Trybunał Konstytucyjny wykładnia harmonizuje z podobnym rozumieniem świeckości, neutralności czy rozdziału Kościoła od państwa w tych europejskich państwach demokratycznych, w których ma miejsce nauczanie religii w szkołach publicznych, czasem nawet w formie obligatoryjnej. Ponadto jest zgodne z międzynarodowymi konwencjami praw człowieka, a w szczególności: 1) z art. 18 ust. 1 i 4 Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, uchwalonego przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w Nowym Jorku w dniu 16 grudnia 1966 r. (ratyfikowanego przez Polskę w dniu 3 marca 1977 r.); 2) z art. 13 ust. 3 Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, uchwalonego przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w Nowym Jorku w dniu 16 grudnia 1966 r. (ratyfikowanego przez Polskę w dniu 3 marca 1977 r.); 3) z art. 18 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, uchwalonej przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w dniu 10 grudnia 1948 r.; 4) z pkt. VII Aktu Końcowego KBWE, uchwalonego w Helsinkach w dniu 1 sierpnia 1975 r.; 6) z art. 1 Deklaracji Zgromadzenia Ogólnego ONZ o likwidacji wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji opartych na religii lub przekonaniach z 25 listopada 1981 r.; 7) z zasadą 10 Dokumentu Końcowego Spotkania Madryckiego przedstawicieli państw uczestniczących w KBWE z 6 września 1983 r.; 8) z pkt 11, 13f i 16 (cały) Dokumentu Końcowego Spotkania Wiedeńskiego przedstawicieli państw uczestniczących w KBWE z 19 stycznia 1989 r.; 9) z art. 2 pierwszego Protokołu dodatkowego do ratyfikowanej niedawno przez Polskę

W tym samym orzeczeniu rozstrzygnięto kontrowersyjną kwestię wpisywania ocen z religii i etyki na świadectwach szkolnych, co zdaniem niektórych mogło stanowić naruszenie gwarancji prawa do ujawniania własnych przekonań religijnych. Trybunał Konstytucyjny dowodził, że tak w istocie nie jest, argumentując następująco: „jeśli bowiem w dokumentach ucznia (na świadectwie szkolnym) religia występuje w jednej rubryce razem z etyką – postronny obserwator nie jest w stanie zorientować się, czy uczeń uczęszczał na lekcję religii, czy na etykę. Wprawdzie, nawet gdyby na świadectwie figurowała tylko religia i tak nie byłoby to równoznaczne z ujawnieniem wyznania ucznia, ale przez dodanie etyki nawet takie ewentualne wątpliwości zostają rozproszone”⁸⁵. W tej sytuacji należy przyjąć, że etyka pozostaje w ścisłym związku z organizacją nauki religii w szkołach publicznych. Dodatkowo należy zauważyć, że każdy z uczniów ma prawo pobierania zarówno nauki religii, jak i etyki i nie wolno postrzegać tych przedmiotów jako wzajemnie alternatywnych, gdyż mogłoby to doprowadzić do ewidencji podziału uczniów na wierzących i niewierzących. Ponadto Trybunał Konstytucyjny orzekł, że szkoła publiczna „nie uprzywilejowuje jakiejś jednej religii, gdyż stwarza wyraźnie jednakowe warunki dla wszystkich, a m.in. dla niewierzących, którzy nie chcieliby uczęszczać na lekcje religii, wprowadziło etykę. Z kolei na etykę mogą zgodnie z sentencją orzeczenia, uczęszczać także wierzący, którzy rezygnują lub nie rezygnują z lekcji religii. Nie można więc mówić o nierówności wobec prawa”⁸⁶.

W ocenie Trybunału Konstytucyjnego świadectwo szkolne obejmuje wszystkie zajęcia szkolne zarówno obowiązkowe, jak i ponadobowiązkowe. W związku z tym nie istnieją przesłanki do obligatoryjnego wyłączenia religii. Dodatkowo ocena na świadectwie może dotyczyć nie tylko samej religii lub samej etyki, lecz w przypadku, gdy uczeń uczęszcza na obydwa te przedmioty, może z nich otrzymać ocenę wspólną. Zdaniem Trybunału Konstytucyjnego zakwestionowany przepis zawiera podwójne zabezpieczenie: „po pierwsze uwidoczniiony na świadectwie stopień nie wskazuje konkretnej religii, a po drugie nie wiadomo nawet, czy stopień ten odnieść można w ogóle do nauczania religii, czy też do etyki, czy do obydwu tych przedmiotów łącznie”⁸⁷. Kolejne zabezpieczenie przed domysłami na temat wyznania ucznia stanowi argument, że brak oceny („kreska”) na świadectwie szkolnym nie musi być dowodem na to, że uczeń nie uczęszczał na lekcje religii, ponieważ Minister Edukacji Narodowej nie otrzymał kompetencji do rejestrowania wyników nauczania religii prowadzonego poza szkołą, w związku z tym nie można wnioskować, że brak oceny jest równoznaczny z nierealizowaniem w ogóle nauki religii przez dziecko⁸⁸.

Innym problemem ujawniającym się podczas nauki religii w szkołach (przedszkolach) publicznych jest wspólne odmawianie modlitwy w czasie zajęć z tego przedmiotu oraz możliwość umieszczania krzyża w salach szkolnych. W tej kwestii Trybunał Konstytucyjny orzekł, że na gruncie obowiązujących przepisów „modlitwa taka może być tylko wyrazem wspólnego dążenia uczniów, przy równoczesnym wykazaniu taktu i delikatności przez nauczycieli i wychowawców. Są to warunki, w świetle których trudno byłoby mówić o możliwościach prawnych stosowania jakiegokolwiek przymusu wobec uczniów, którzy nie chcieliby uczestniczyć w takiej modlitwie”⁸⁹. Gdyby jednak w praktyce do takiego przymusu

Konwencji o ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Zob. Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z 20 kwietnia 1993 r., U 12/92 OTK 1993/I poz. 9.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z 20 kwietnia 1993 r., U 12/92, OTK 1993/I poz. 9.

⁸⁸ Por. Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z 14 lipca 1993 r., U 12/92, OTK 1993/II poz. 28 oraz wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 5 maja 1998 r., K 35/97 OTK ZU 1998/3 poz. 32.

⁸⁹ Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z 20 kwietnia 1993 r., *op. cit.*

w którejś ze szkół publicznych doszło, stanowiłoby to naruszenie przepisów ustawy o systemie oświaty oraz art. 82 ust. 1 Konstytucji.

Natomiast dopuszczalność umieszczania krzyża w salach szkolnych znajduje swoje uzasadnienie w kontekście treści wstępu do ustawy o systemie oświaty, a także art. 13 ustawy nakładającym na szkołę publiczną obowiązek umożliwienia uczniom m.in. podtrzymywania tożsamości religijnej. Możliwość umieszczania krzyża oraz odnawiania modlitwy przez uczniów, którzy tego pragną, jest jednym z wyrazów podtrzymywania owej tożsamości religijnej. Ponadto możliwość „umieszczania krzyża (który dla chrześcijan jest nie tylko symbolem) i możliwość odmawiania modlitwy na terenie szkoły publicznej przez tych, którzy sobie tego życzą, wynika jednak przede wszystkim z przepisu art. 82 ust. 1 Konstytucji RP podlegającego bezpośredniemu stosowaniu [...]. Przepisy te wprowadzają m.in. zakaz zmuszania obywateli do nie brania udziału w czynnościach lub obrzędach religijnych”⁹⁰.

W swojej argumentacji Trybunał Konstytucyjny wielokrotnie odwołał się do demokratycznego standardu dotyczącego nauczania religii, na gruncie Europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności i Protokołu nr 1, zgodnie z którymi nauczanie religii i nauczanie innych przedmiotów poddane jest tym samym zasadom i tym samym konsekwencjom wynikającym z umieszczania w programie nauczania, pod warunkiem respektowania dobrowolności nauczania religii oraz pluralizmu wyznaniowego i światopoglądowego. Oznacza to, że konsekwencją nauczania religii w ramach respektowania wolności religijnej może być zamieszczanie ocen z religii na świadectwie szkolnym, a konsekwencją ocen z religii na świadectwie szkolnym może być także równoprawna z innymi przedmiotami nauczania możliwość wliczania ocen z religii (etyki) do średniej rocznej lub średniej końcowej. Przyjęta przez Trybunał Konstytucyjny wykładnia harmonizuje z podobnym rozumieniem świeckości, neutralności czy rozdziału Kościoła od Państwa w tych europejskich państwach demokratycznych, w których ma miejsce nauczanie religii w szkołach publicznych, czasem nawet w formie obligatoryjnej. Ponadto jest zgodne z międzynarodowymi konwencjami praw człowieka⁹¹.

Alternatywne w stosunku do nauczania religii lekcje etyki w niektórych polskich szkołach publicznych nie są realizowane w sposób zapewniający rodzicom poszanowanie ich wyborów w zakresie kształcenia moralnego dziecka. W efekcie braku zapewnienia nauczania etyki w szkole podstawowej i gimnazjum uczeń i jego rodzice wnieśli skargę do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu. W dniu 15 czerwca 2010 r. Trybunał ogłosił wyrok w sprawie Grzelak przeciwko Polsce (nr skargi 7710/02), w którym uznał, że brak dostępu do lekcji etyki w polskich szkołach stanowi naruszenie wolności wyznania oraz zakazu dyskryminacji. Zdaniem władz polskich obowiązujące przepisy prawa stanowią wystarczającą podstawę do zorganizowania lekcji etyki w szkole dla każdego ucznia, którego rodzice (bądź uczeń) zadeklaruje chęć uczestnictwa w zajęciach etyki. Natomiast zdarzające się przypadki zaniedbań w tym zakresie są wynikiem złej woli dyrektorów szkół⁹². Najczęściej władze szkolne powołują się na obiektywne trudności, takie jak brak nauczyciela o odpowiednich kwalifikacjach do nauczania etyki czy zbyt mała liczba uczniów deklarujących chęć korzystania z lekcji etyki w szkole publicznej. W opinii ministerstwa ds. oświaty nie są to jednak argumenty uzasadniające odmowę organizowania nauczania etyki

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ Zob. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 2 grudnia 2009 r., U 10/07, OTK ZU 2009/11A poz. 163 oraz z 16 stycznia 2007 r., U 5/06, OTK ZU 2007/1A poz. 3.

⁹² W roku szkolnym 2009/2010 liczba szkół, w których organizowano lekcje religii, wynosiła 27 000, lekcje etyki prowadzono w 887 szkołach. W 10 tys. szkół nie prowadzono ani lekcji religii, ani lekcji etyki. W roku szkolnym 2012/2013 lekcje religii zorganizowano w 26 391 szkołach, a lekcje etyki odbywały się w 1276 szkołach, <http://sio.men.gov.pl/> (03.02.2014).

w szkole⁹³. Obecnie przygotowano projekt rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej zmieniającego rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych szkołach i przedszkolach, na mocy którego każdemu uczniowi, jeśli wyrazi wolę uczestniczenia w zajęciach z etyki (lub życzenie wyrazi rodzic), należy umożliwić realizację takiego przedmiotu. Planuje się, że nowe przepisy wejdą w życie w drugim kwartale 2014 r.⁹⁴

6.3. Edukacja seksualna

Edukacja o życiu seksualnym człowieka (dalej: edukacja seksualna) została wprowadzona do programów szkolnych na podstawie art. 4 ust. 1–3 ustawy z 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży⁹⁵. Wprowadzenie przedmiotu o edukacji seksualnej do programów szkolnych budziło wiele społecznych emocji. Kwestionowano wprowadzenie do nauczania obowiązkowego przedmiotu pod nazwą „Wiedza o życiu seksualnym człowieka”, którego program miał być ustalony przez Ministra Edukacji Narodowej w porozumieniu jedynie z Ministrem Zdrowia i Opieki Społecznej. Tak skonstruowana ustawowa delegacja została zrozumiana jako naruszenie praw rodziców do wychowania dzieci zgodnie z ich własnymi przekonaniami moralnymi i religijnymi, godząc tym samym w konstytucyjną gwarantowaną ochronę rodziny. Trybunał Konstytucyjny jednak nie podzielił tych wątpliwości, ponieważ uznał że, „ogólne zasady wprowadzania nowych przedmiotów szkolnych oraz modyfikowania już obowiązujących programów, określone są w ustawie o systemie oświaty. To ona przewiduje dla Ministra Edukacji Narodowej ogólną kompetencję do określania treści programów szkolnych, w tym decydowania o treści i charakterze poszczególnych przedmiotów nauczania szkolnego. Minister Edukacji Narodowej nie ma wszakże pełnej swobody w kształtowaniu tych programów – nie tylko z tej przyczyny, iż działalność instytucji oświatowych w sposób konieczny uwzględniać musi konstytucyjne prawa rodziców do wychowywania dzieci zgodnie z określoną hierarchią wartości i wyznawanym światopoglądem”⁹⁶. W tym kontekście Trybunał Konstytucyjny wskazał, że zobowiązanie Ministra Edukacji Narodowej do wprowadzenia nowego przedmiotu nauczania o życiu seksualnym człowieka nie stanowi samoistnej podstawy kompetencyjnej, ponieważ wykonanie tego obowiązku musi uwzględniać nie tylko wszelkie zasady wynikające z ustawy o systemie oświaty określającej generalne cele i treść nauczania szkolnego oraz sposób ustalania treści programów szkolnych, lecz ponadto musi być zgodne z zasadami i wartościami konstytucyjnymi⁹⁷.

Również w orzecznictwie Trybunału Europejskiego nie kwestionuje się możliwości wprowadzenia do nauczania szkolnego edukacji seksualnej w formie obowiązkowej. Trybunał uznał, że nawet w państwach, gdzie wprowadzono obowiązkowe lekcje edukacji seksualnej w państwowych szkołach, nie dochodzi przez to do naruszenia prawa rodziców do

⁹³ Zob. odpowiedź podsekretarza stanu w Ministerstwie Edukacji Narodowej – z upoważnienia prezesa Rady Ministrów – na interpelację nr 16635 w sprawie skutków wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu w kwestii braku możliwości wyboru w polskich szkołach etyki zamiast lekcji religii (<http://orka2.sejm.gov.pl/IZ6.nsf/main/78AF003E>).

⁹⁴ Projekt dostępny : <http://legislacja.rcl.gov.pl/lista/501/projekt/202241#202241> (03.02.2014).

⁹⁵ Ustawa z 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży, Dz. U. Nr 17, poz. 78 z późn. zm. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 12 sierpnia 1999 r. w sprawie sposobu nauczania szkolnego oraz zakresu treści dotyczących wiedzy o życiu seksualnym człowieka, o zasadach świadomego i odpowiedzialnego rodzicielstwa, o wartości rodziny, życia w fazie prenatalnej oraz metodach i środkach świadomej prokreacji zawartych w podstawie programowej kształcenia ogólnego, Dz. U. Nr 67, poz. 756 z późn. zm.

⁹⁶ Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z 28 maja 1997 r., K 26/96, OTK ZU 1997/2 poz. 19.

⁹⁷ *Ibidem*.

nauczania i wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem religijnymi lub filozoficznymi, ponieważ rodzice mają do wyboru możliwość przeniesienia dziecka do szkoły prywatnej, w której edukacja seksualna nie jest obowiązkowa, albo mają możliwość kształcenia dziecka w domu⁹⁸.

Polskie regulacje w zakresie edukacji seksualnej realizowanej w systemie szkolnym pozostają zgodne z powyższymi wymogami. Udział uczniów w zajęciach pod nazwą „Wychowanie do życia w rodzinie”⁹⁹ od roku szkolnego 2009/2010 ma charakter obligatoryjny w związku z tym, aby zapewnić poszanowanie praw rodziców do wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniem, możliwe jest zwolnienie ucznia z obowiązku uczestnictwa w zajęciach z tego przedmiotu. W takiej sytuacji rodzice ucznia niepełnoletniego powinni zgłosić dyrektorowi szkoły, w formie pisemnej, oświadczenie o rezygnacji z udziału dziecka w zajęciach¹⁰⁰.

7. Zakaz stosowania kar cielesnych w procesie wychowywania dziecka

Problematyka wychowywania dziecka zgodnie z przekonaniem rodziców powinna również obejmować kwestię stosowanych metod i środków wychowawczych. System środków wychowawczych jest ograniczony przepisem art. 40 Konstytucji, zgodnie z którym „Nikt nie może być poddany torturom ani okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu i karaniu. Zakazuje się stosowania kar cielesnych”. W literaturze prawa konstytucyjnego zarysowały się dwa stanowiska w kwestii interpretacji tej normy. Autorzy komentarza do Konstytucji redagowanego przez J. Bocia podnoszą, że „samoistne rozumienie zakazu stosowania kar cielesnych rodziłoby podstawy odpowiedzialności rodziców stosujących kary cielesne wobec dzieci. Nie wydaje się, by zamiarem ustrojodawcy było objęcie unormowaniem konstytucyjnym tego typu zachowań”¹⁰¹.

Odmienne interpretuje art. 40 Konstytucji W. Skrzydło, twierdząc, że zakaz stosowania kar cielesnych obowiązuje we wszystkich relacjach międzyludzkich, a generalny charakter artykułu, który nie przewiduje żadnych ograniczeń, odnosi się także do życia rodzinnego w stosunkach między rodzicami a dziećmi¹⁰². Podobne stanowisko wyraża J. Mazurkiewicz, dowodząc, że jeśli w chwili uchwalenia ustawy zasadniczej żadna norma prawa polskiego nie przewidywała dopuszczalności wymierzania kar cielesnych, a konstytucyjny przepis zakazuje ich stosowania, to znaczy, że odnosi się do tego, co było. Autor podkreśla, że jedyną grupą społeczną, wobec której stosowane są kary cielesne, to właśnie dzieci¹⁰³. Zwolennicy poglądu rozciągnięcia konstytucyjnego zakazu stosowania kar cielesnych na relacje rodziców wobec dzieci podnoszą, że art. 40 w związku z art. 72 Konstytucji gwarantującym ochronę praw dziecka należy odczytywać w kontekście konstytucyjnej zasady wynikającej z art. 30 Konstytucji poszanowania przyrodzonej i niezbywalnej godności człowieka¹⁰⁴.

⁹⁸ Zob. M. A. Nowicki, *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Orzecznictwo*, Tom II, Kraków 2002, s. 1427–1428; Por. sprawa *Jimenez Alonso i Jimenez Merino v. Hiszpania* z 12 stycznia 2000 r.

⁹⁹ W gimnazjach zajęcia prowadzone są w ramach przedmiotu „Wiedza o społeczeństwie”.

¹⁰⁰ Zob. rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 12 sierpnia 1999 r. w sprawie sposobu nauczania szkolnego oraz zakresu treści dotyczących wiedzy o życiu seksualnym człowieka, o zasadach świadomego i odpowiedzialnego rodzicielstwa, o wartości rodziny, życia w fazie prenatalnej oraz metodach i środkach świadomej prokreacji zawartych w podstawie programowej kształcenia ogólnego, Dz. U. Nr 67, poz. 756 z późn. zm.

¹⁰¹ B. Banaszak, J. Boć, M. Jabłoński, [w:] *Konstytucje Rzeczypospolitej oraz komentarz...*, s. 80.

¹⁰² W. Skrzydło, *op. cit.*, s. 40.

¹⁰³ J. Mazurkiewicz, J. Zaporowska, *Wychowanie bez pasów i kijów*, „Rzeczpospolita” z 11 lutego 1998 r.

¹⁰⁴ Szerzej o rozważaniach na temat znaczenia pojęcia godności człowieka w polskim porządku konstytucyjnym: K. Complak, *O prawidłowe pojmowanie godności osoby ludzkiej w porządku RP*, [w:] B. Banaszak,

Ten ostatni pogląd został usankcjonowany przepisami ustawy z dnia 10 czerwca 2010 r. o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw¹⁰⁵. Na mocy tych przepisów dodany został art. 96¹ kodeksu rodzinnego i opiekuńczego w brzmieniu: „Osobom wykonującym władzę rodzicielską oraz sprawującym opiekę lub pieczę nad małoletnim zakazuje się stosowania kar cielesnych”.

Proces wychowawczy poza rodziną, zwłaszcza realizowany w systemie szkolnym, wymaga stosowania środków dyscyplinujących. Należy podkreślić, że poszanowanie godności dziecka w procesie edukacji jest naczelną zasadą, która wymaga od nauczyciela, aby w swych działaniach uwzględniał nie tylko ustawową regulację, lecz również konstytucyjne zasady i wartości korelujące przede wszystkim z ochroną dziecka, jego prawami oraz prawami rodziców (np. art. 70 ust. 3 zd. 1 w związku z art. 48 ust. 1, art. 72, art. 40 Konstytucji). Obowiązek poszanowania godności ucznia nie tylko wyklucza jakiegokolwiek nieludzkie lub poniżające traktowanie, lecz wymaga od nauczyciela podmiotowego kształtowania relacji uczeń – nauczyciel, w związku z tym umiejętnego stosowania odpowiednich środków dyscyplinujących. Stosowanie kary cielesnej jako środka dyscypliny szkolnej w polskim systemie edukacji jest zakazane, podobnie jak w wielu innych państwach europejskiego kręgu kulturowego¹⁰⁶.

8. Prawo rodziny do szczególnej opieki i pomocy państwa

Rodzice wykonując swoje prawa i obowiązki w procesie opiekuńczo-wychowawczym, powinni dążyć do zapewnienia warunków niezbędnych do prawidłowego rozwoju fizycznego, psychicznego, duchowego, moralnego i społecznego dziecka. Zabezpieczenie wszystkich niezbędnych potrzeb dziecka wymaga nie tylko właściwych relacji uczuciowych, lecz również odpowiednich nakładów finansowych. Tak więc troska o byt materialny rodziny i tym samym zapewnienia optymalnych warunków wszechstronnego rozwoju dziecka jest naturalnym i podstawowym obowiązkiem rodziców. Niekiedy jednak dochodzi do sytuacji gdy rodziny, z różnych powodów (niepełnosprawność, bezrobocie, śmierć, bezradność, uzależnienia jednego rodzica lub obojga rodziców, utrata mieszkania itp.) nie są w stanie zapewnić dziecku odpowiedniego poziomu życia, wówczas obowiązek niesienia koniecznej pomocy rodzinie spoczywa na organach władzy publicznej.

Rola państwa w zakresie wspomaganie rodzin znajdujących się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej może mieć jedynie charakter pomocniczy i komplementarny¹⁰⁷. Zasada ta znajduje swój wyraz zarówno w regulacjach międzynarodowych, jak i w normach prawa krajowego.

Podstawowe akty prawa międzynarodowego uznają, że każdy człowiek i jego rodzina ma prawo do odpowiedniego poziomu życia, zapewniającego jemu i jego rodzinie dobrobyt,

A. Preisner (red.), *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, Warszawa 2002, s. 63 i n. oraz M. Jabłoński, *Rozważania na temat znaczenia pojęcia godności człowieka w polskim porządku konstytucyjnym*, [w:] B. Banaszak, A. Preisner (red.), *op. cit.*, s. 81 i n.

¹⁰⁵ Dz. U. z 2010 r. Nr 125, poz. 842.

¹⁰⁶ Kary cielesne w szkockich szkołach publicznych są tradycyjnie stosowane i polegają na „wymierzaniu rąków w siedzenie specjalną skórzaną dyscypliną na oczach uczniów w klasie, w której doszło do wykroczenia” lub „w gabinecie dyrektora, jeśli uczeń źle się zachowywał poza klasą”. Matki dwóch uczniów twierdziły jednak, że stosowanie takiej kary narusza prawo do poszanowania przekonań rodziców w procesie wychowania dziecka i skierowały skargę do Trybunału Europejskiego. Trybunał uznał, że odmowa zwolnienia z kar cielesnych w indywidualnych przypadkach, co do uczniów konkretnej szkoły, nie stanowi zagrożenia dla efektywności procesu nauczania i wychowania, wobec czego odmowa zwolnienia ucznia od dozwolonego w szkole szkockiej karcenia jest bezzasadna i stanowi naruszenie praw rodziców do poszanowania ich poglądów i przekonań. Za: M. A. Nowicki, *op. cit.*, s. 1417.

¹⁰⁷ T. Smyczyński, *Rodzina i prawo rodzinne...*, s. 192.

przede wszystkim powinna mieć prawo do wyżywienia, odzieży, mieszkania oraz do stałego polepszania warunków życiowych, a szczególnie do wolności od głodu (art. 25 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, art. 11 Międzynarodowego Paktu Praw Ekonomicznych Społecznych i Kulturalnych). Rodzina podlega ochronie prawnej, społecznej i ekonomicznej również w normach prawa stanowionego w Radzie Europy (art. 16 Europejska Karta Społeczna¹⁰⁸) oraz prawa ponadnarodowego odnoszącego się do państw należących do Unii Europejskiej (art. 33 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej). Zgodnie z art. 27 Konwencji o prawach dziecka, dziecko w rodzinie powinno mieć zapewniony poziom życia w możliwie maksymalnym zakresie¹⁰⁹. Stąd też wynikają dla państw-stron wspomnianych umów międzynarodowych obowiązki pozytywnego działania mające na celu wspieranie rodzin, zwłaszcza tych znajdujących się w trudnej sytuacji. Poziom pomocy uzależniony jest od aktualnej sytuacji ekonomicznej i możliwości finansowych danego państwa.

Prawodawstwo polskie pozostaje zgodne z wymaganiami międzynarodowymi i ponadnarodowymi, potwierdzając zasadę ochrony rodziny w art. 18 Konstytucji oraz dopełniając ją przepisami art. 71 ust. 1, w myśl których państwo w swojej polityce społecznej i gospodarczej uwzględnia dobro rodziny. Natomiast rodziny znajdujące się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej, zwłaszcza wielodzietne i niepełne, mają prawo do szczególnej pomocy ze strony władz publicznych.

W doktrynie prawa konstytucyjnego zauważa się, że norma wyrażona w zdaniu pierwszym art. 71 ust. 1 „nie nosi wprost znamion prawa podmiotowego dla rodziny jako pewnej całościowej struktury”¹¹⁰ odnosi się w zasadzie do władz państwowych, nakładając na nie obowiązek kształtowania polityki społecznej i gospodarczej chroniących rodzinę. Natomiast zdanie drugie rozpatrywanego artykułu konkretyzuje adresata i w związku z tym rodziny znajdujące się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej, zwłaszcza te wielodzietne i niepełne mogą dochodzić określonego prawa pomocy w przypadku jego naruszenia¹¹¹.

Problematykę ustalania charakteru praw wskazanych w art. 71 ust. 1 odnajdujemy także w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego. Podkreśla się w nim ustalone stanowisko, że omawiane przepisy konstytucyjne ujęte zostały w postaci zasad polityki państwa, a więc określają cele działalności organów władzy publicznej, przez co należą do norm programowych i nie stanowią praw jednostki, a więc nie mogą być podstawą roszczeń obywatela. W związku z tym adresatem tego typu norm jest przede wszystkim ustawodawca¹¹².

Jednak w sprawie dotyczącej podatnika, który zawarł związek małżeński przed początkiem roku podatkowego, a którego małżonek zmarł w trakcie roku podatkowego, Trybunał Konstytucyjny wykazał, że „małżonków, a także pozostałych członków najbliższej rodziny, łączą więzi nie tylko o charakterze uczuciowym, lecz także majątkowym i gospodarczym. Przyjęcie zatem, iż rodzina jest wartością konstytucyjną podlegającą nie tylko ochronie, ale i opiece państwa, niesie za sobą potrzebę i uzasadnienie tworzenia – nawet kosztem ograniczenia praw i wolności osób trzecich – takich regulacji prawnych, które będą zmniejszać ryzyko zachwiania, czy wręcz przyczyniać się do wzmocnienia ekonomicznych podstaw bytu rodziny, zwłaszcza niepełnej, która w wyniku śmierci jednego z małżonków poniosła trwałą stratę”¹¹³.

¹⁰⁸ Europejska Karta Społeczna sporządzona w Turynie dnia 18 października 1961 r. weszła w życie 26 lutego 1965 r., Polska podpisała Kartę w 1991 r. natomiast ratyfikacja nastąpiła 25 czerwca 1997 r., Dz. U. z 1999 r. Nr 8, poz. 67.

¹⁰⁹ Zob. A Łopatka, *Dziecko – jego prawa człowieka...*, s. 95–96.

¹¹⁰ L. Garlicki, *Komentarz do artykułu 71*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz...*, s. 3–4.

¹¹¹ *Ibidem*.

¹¹² Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 10 lipca 2000 r., SK 21/99, OTK ZU 2000/5 poz. 144.

¹¹³ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego 4 maja 2004 r., K 8/2003, OTK ZU 2004/5A poz. 37.

Zdaniem Trybunału Konstytucyjnego przytoczony przepis art. 71 wyraża „złożoność funkcji ochronnych”. Przede wszystkim nie może on stanowić bezpośredniej podstawy roszczeń obywatela, ponieważ zgodnie z art. 81 Konstytucji prawa tego można dochodzić jedynie w granicach określonych w ustawie. Jednocześnie Trybunał Konstytucyjny podzielił pogląd wyrażony w literaturze prawa konstytucyjnego, że naruszenie konstytucyjnego postanowienia określającego cele działalności organów władzy publicznej następuje m.in. wówczas, gdy „ustawodawca niewłaściwie zinterpretował przepis Konstytucji wyznaczający określony cel czy zadanie władzy publicznej, a w szczególności uchwalając ustawę zastosował takie środki, które nie mogły doprowadzić do realizacji tego celu”¹¹⁴.

W kontekście tych wywodów należy wyraźnie podkreślić, że opierając się na postanowieniach art. 71 ust. 1 zd. 2 Konstytucji, rodziny wielodzietne oraz rodziny niepełne, które znajdują się w trudnej sytuacji finansowej i środowiskowej, uprawnione są do szczególnej pomocy ze strony państwa, jednak dochodzenie określonego prawa, w przypadku jego naruszenia, może odbywać się tylko w granicach określonych w ustawie.

Określone formy pomocy świadczonej rodzinie wychowującej jedno lub więcej dzieci jest uregulowana w wielu aktach prawnych regulujących różne dziedziny życia społeczno-gospodarczego, w tym w zakresie prawa pracy (np. urlopy macierzyńskie, wychowawcze), w prawie podatkowym (np. ulgi podatkowe z tytułu posiadania dziecka), w prawie oświatowym (wyprawka szkolna, stypendia socjalne, zasiłki losowe, pomoc psychologiczna).

Formą niezbędnego wspomaganie finansowego w procesie wychowania dziecka w rodzinie są świadczenia z funduszu alimentacyjnego przyznawane na warunkach określonych ustawą z dnia 7 września 2007 r. o pomocy osobom uprawnionym do alimentów¹¹⁵. Prawo do uzyskania świadczenia z tego funduszu przysługuje osobie uprawnionej do alimentów od rodzica na podstawie tytułu wykonawczego pochodzącego lub zatwierdzonego przez sąd, jedynie wówczas gdy egzekucja okazała się bezskuteczna. Przyznanie prawa do świadczenia z funduszu alimentacyjnego zależy od spełnienia określonego kryterium dochodowego.

Rodziny wychowujące dzieci uprawnione są do świadczeń rodzinnych udzielanych zgodnie z warunkami określonymi w ustawie z 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych¹¹⁶. Zasiłek rodzinny ma formę pieniężną i uzależniony jest od spełnienia kryterium dochodowego. Uprawnionymi podmiotami do jego pobierania są rodzice lub jeden rodzic, opiekun prawny lub faktyczny dziecka oraz osoba ucząca się, która nie pozostaje na utrzymaniu rodziców. Celem zasiłku rodzinnego jest częściowe pokrycie kosztów utrzymania dziecka¹¹⁷. Osoby uprawnione do zasiłku rodzinnego mogą ubiegać się o dodatki do tego zasiłku (np. z tytułu samotnego wychowywania dziecka, wychowywania dziecka w rodzinie wielodzietnej, kształcenie i rehabilitacji dziecka niepełnosprawnego, podjęcia przez dziecko nauki w szkole poza miejscem zamieszkania). Do świadczeń rodzinnych należy również jednorazowa zapomoga z tytułu urodzenia dziecka oraz świadczenia opiekuńcze.

Najbardziej kompleksową regulację w zakresie świadczenia pomocy rodzinom znajdującym się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej stanowi ustawa z 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej¹¹⁸. Celem pomocy społecznej jest umożliwienie osobom i rodzinom

¹¹⁴ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 4 kwietnia 2001 r., K 11/2000 OTK ZU 2001/3 poz. 54.

¹¹⁵ Tekst jednolity: Dz. U. z 2009 r. Nr 1, poz. 7 z późn. zm.

¹¹⁶ Tekst jednolity: Dz. U. z 2006 r. Nr 139, poz. 992 z późn. zm.

¹¹⁷ Ustalono ustawowo kwoty tego zasiłku wynoszą do 2012 r., w zależności od wieku dziecka, od 68 zł do 98 zł miesięczne. Biorąc pod uwagę szacowane koszty utrzymania dziecka na kwotę ok. 2000 zł miesięcznie, trudno oprzeć się wrażeniu, że wymiar zasiłku rodzinnego nie w pełni prowadzi do zrealizowania celu ustawy pomimo jego subsydiarnego charakteru.

¹¹⁸ Tekst jednolity: Dz. U. z 2009 r. Nr 175, poz. 1362 z późn. zm.

przewyciężenie trudnych sytuacji życiowych, których podmioty te samodzielnie, z wykorzystaniem własnych możliwości i zasobów nie są w stanie pokonać. Zadaniem pomocy społecznej nie jest wyręczanie rodziny, lecz niesienie niezbędnego wsparcia w wysiłkach członków rodziny zmierzających do zapewnienia takich warunków życia, aby odpowiadały godności człowieka. Uprawnienia do korzystania ze środków pomocy społecznej adresowane są do obywateli polskich, a także cudzoziemców i obywateli Unii Europejskiej, którzy legalnie zamieszkują lub przebywają na terytorium Polski. Ustawodawca wskazuje enumeratywnie w art. 7 sytuacje będące podstawą udzielenia pomocy społecznej z zastrzeżeniem, że nie jest to katalog zamknięty. Świadczenia z pomocy społecznej mają charakter pieniężny (np. zasiłek stały, okresowy, celowy, pożyczka) oraz niepieniężny (np. schronienie, posiłek, niezbędne ubranie, praca socjalna, poradnictwo specjalistyczne, pomoc rzeczowa). Osoby i rodziny korzystające ze świadczeń pomocy społecznej zobowiązane są do współdziałania w rozwiązywaniu ich trudnej sytuacji życiowej.

Powołane regulacje stanowią jedynie egzemplifikację przedstawianej problematyki, natomiast kompleksowe omówienie krajowego ustawodawstwa regulującego formy i zakres wspierania rodzin znajdujących się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej, zwłaszcza tych wielodzietnych i niepełnych, wymagałyby odrębnego, szczegółowego opracowania.

9. Podsumowanie

W pełnieniu funkcji wychowawczych rodzice bądź opiekunowie prawni dziecka korzystają z praw i wolności, które z reguły występują w powiązaniu z określonymi obowiązkami. Wywodzone są one z ogólnego nakazu poszanowania życia rodzinnego i ochrony rodziny jako naturalnej grupy determinującej rozwój indywidualny i społeczny. Omawiane prawo lokuje się w płaszczyźnie praw i wolności osobistych (np. wolność wyznania), praw socjalnych (np. świadczenia związane z ochroną rodziny), praw kulturalnych (np. wybór szkoły dla dziecka, rodzaju nauczania). Najpełniej regulowane jest prawo rodziców do wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniami religijnymi i moralnymi. Równie mocno akcentowane jest prawo rodziny do pomocy ze strony państwa, zwłaszcza gdy znajduje się ona w trudnej sytuacji rodzinnej, materialnej, społecznej.

Rodzice bądź opiekunowie prawni dziecka korzystają z autonomii kształtowania modelu wychowawczego. Prawa rodziców w zakresie wychowania dziecka nie mają jednak charakteru absolutnego, ponieważ wykonywanie tych praw nie może naruszać godności i praw samego dziecka. W sytuacji zagrożenia dobra dziecka, zwłaszcza przemocy, okrucieństwa, wyzysku czy demoralizacji, na mocy art. 72 ust. 1 Konstytucji, każdy ma prawo domagać się od władz publicznych podjęcia odpowiednich działań ochronnych, nawet skierowanych przeciwko rodzicom dziecka. Dobro dziecka jest wartością nadrzędną w stosunku do uprawnień rodziców. W sytuacjach określonych normatywnie prawo rodziców do wychowania dziecka może zostać rodzicom odebrane lub ograniczone.

Omawiane prawa rodziców łączą się immanentnie z określonymi obowiązkami rodzicielskimi. To właśnie rodzice dziecka w pierwszej kolejności powinni zadbać o zabezpieczenie odpowiednich warunków niezbędnych dla prawidłowego rozwoju dziecka. Obowiązkiem państwa jest jedynie wspomaganie rodzin niewydolnych wychowawczo zarówno pod względem emocjonalnym, jak i materialno-finansowym. Konstytucja nakazuje kształtowanie polityki społecznej i gospodarczej państwa, która uwzględni dobro rodziny, ze wskazaniem konieczności podjęcia dodatkowych, szczególnych działań ochronnych w stosunku do rodzin znajdujących się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej, zwłaszcza rodzin wielodzietnych i niepełnych. Zasadniczym celem różnorodnej pomocy oferowanej

rodzinie, na podstawie ustaw szczególnych, jest przede wszystkim przywrócenie możliwości jej samodzielnego i prawidłowego funkcjonowania.

Reasumując, prawo rodziców do wychowania dziecka ma złożony charakter i zróżnicowaną strukturę wewnętrzną, zawiera wiele szczegółowych uprawnień oraz obowiązków, dodatkowo podlega korelacji z prawami samego dziecka. Z tego powodu nie można konstytucyjnemu prawu rodziców do wychowania dziecka przypisać jednoznacznie cechy prawa podmiotowego w całej jego rozciągłości. Kwalifikacje taką należy odnosić jedynie do konkretnego uprawnienia wynikającego bezpośrednio z normy konstytucyjnej i/lub odpowiedniej regulacji ustawowej.